

ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ

І.І. Логвінов

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ПРИРОДА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ЛІТЕРАТУРИ: МАГРИБСЬКИЙ ВАРІАНТ

Франкомовна література Магрибу є унікальним і водночас складним явищем, оскільки поєднує в собі специфічні риси як Сходу, так і Заходу, є дивним сплетінням арабської, берберської та французької культур, збагачує “картину світового художнього мислення багатоманітністю й різнобарвністю численних національних варіантів” [10, 23]. Магрибський літературний феномен був предметом дослідження знаних європейських і російських літературних критиків, таких як К. Ясін, Ж. Деже, В.М. Люсберг, Ж. Мак Гіббон, С.В. Прожогіна. Однак на теренах України дана література продовжує залишатися *terra incognita* і вимагає ретельного літературознавчого аналізу.

Географічно поняття *Магриб* містило в собі три франкомовні держави – Алжир, Туніс і Марокко, – знаменуючи собою дві країни: одну з африканськими витоками, із втраченою індивідуальністю, самотньо пережитим жахливим минулим, що відтворюється письменниками й у ХХ ст., та іншу – з пошматованого політичними та соціальними суперечностями сьогодення. Кожна з цих магрибських країн дала свої відгалуження, і, отже, можна стверджувати про існування марокканської, алжирської та туніської франкомовних літератур. Проте в нашому дослідженні вони розглядатимуться як складові єдиного цілісного концепту.

Концепт франкомовної магрибської літератури почав інтенсивно розвиватися лише наприкінці 50-х років. Здобувши незалежність, країни Магрибу зіткнулися не лише зі „складними проблемами створення національної самостійної економіки, подолання бідності й архаїчності соціально-економічних структур, демократизації суспільного життя” [3, 3], а й проблемою формування власної літератури. Однак лише у 60-х з появою першої антології Альбера Меммі (у 1964 та 1969) [17] та публікаціями університетських праць (дисертація Абделькебіра Катібі про магрибський роман у 1979 [16]) франкомовна магрибська література була визнана окремим напрямом у світовій літературі [18, 9]. Як зазначав Жан Деже, ця література народилась „в індивідуальних пошуках інтелектуалів, що були незнайомі один із одним” [14, 45].

Плеяда франкомовних письменників-автохтонів, що стали осередком національних літератур Магрибу у 40-50-ті роки, була представлена

такими визначними постатями, як М. Фераун, М. Діб, М. Маммері, К. Ясін, М. Бурбон, М. Хаддад, А. Креа, Ж. Сенак, А. Джебар, Д. Шрайбі, М.А. Лахбабі, А. Сефруї (Марокко), А. Меммі, М. Азіз (Туніс). Саме вони своєю творчістю визначили новий тип національної літератури „d'expression française” – північноафриканський варіант, національно специфічний для кожної окремо взятої країни Магрибу [9, 19]. Письменники одного покоління, почасти різні за соціальним статусом і освітою, змальовували сучасність, яка „виникла на конкретній соціально-історичній основі, що відобразила дійсні суперечності й конфлікти певного суспільства в певний момент його історії” [2, 138] крізь призму емансипації, відродження особистості, бунту.

Але кожен із них висвітлював проблему самоідентифікації та національної приналежності, виходячи з власного досвіду.

На нашу думку, не випадковим є поява на літературному обрії в епоху гендерної революції таких франкомовних магрибських письменниць, як Асія Джебар, Маргарита Таос, Джаміля Дебеш і бьорської письменниці Лейли Себбар – саме з ними пов'язане виникнення у франкомовній прозі не лише „жіночої проблематики”, а й глибокого ліричного шару [7, 7]. Дослідниця Г.А. Ульюра зазначає, що „Жіноче вторгнення” як визначальний чинник становища жінки <...> зумовлений органічним поєднанням у психології та світосприйнятті жінки „старого” й „нового”, тобто <...> жінка активно вбирає необхідні новочасні запозичення із західноєвропейської культури, зберігаючи при цьому те краще, що було в автохтонній культурі. Така соціальна, психологічна й історико-культурна особливість франкомовної жінки-письменниці детермінує специфіку першої початкової стадії емансипації” [11, 4].

Специфічність нової літератури була помічена критиками не одразу. Магрибські письменники, зокрема в Алжирі, спочатку вважалися представниками вже відомих напрямів: „північноафриканської літератури”, „алжирської школи”. Побутувала думка, що особливої („алжирської”) школи не існує, а є просто французька література в Алжирі”, і що „алжирські письменники є французькими письменниками родом із Алжиру [9, 12]. Ми поділяємо думку літературознавиці Г.Я. Джугашвілі стосовно того, що потрібен був певний проміжок часу, щоб магрибську франкомовну літературу не сприймали як групу „ізолюваних індивідуальностей” чи навіть „письменників-імітаторів”, а визнали самотньою незалежною літературою.

„Насичена драматизмом семилітня війна Алжиру за незалежність (1954-1962) змінила характер франкомовної літератури, яка орієнтується тепер на літературний досвід ХХ ст.” [4, 131]. Історичні події (найважливіша – Алжирське повстання 1 листопада 1954 року) відіграли роль своєрідного каталізатора, привертаючи увагу французьких критиків до творчості африканських письменників, магрибської франкомовної літератури, яка відтворює специфічні магрибські теми, залишаючись, однак, при цьому автентичною. Незважаючи на те, що творилась така

література переважно в екзилі, вона відображає особливості проблематики саме магрибської суспільної особистості.

Отож, незаперечним залишається факт існування магрибської літератури, її тривалої історії, потенціалу численних письменників. Творчість франкомовних магрибських письменників отримала визнання всього франкофонного світу: національне Гран-прі з художньої літератури, отримане Катебом Ясіном у 1987 р., Гонкурівська премія (того ж року дістав Тахар Бен Джелун). У 1996 році Асія Джебар отримала престижну Нойштадтську міжнародну літературну премію [15, 30], підкреслюючи своєю творчістю не лише значущість магрибської літератури, а й проголошуючи „жіночим голосом” про фемінізацію людської культури, з якої віками викреслювались жіночі цінності [12, 1].

Проте поняття *магрибської франкомовної літератури* та термін, який його позначає, на жаль, не позбавлені двозначності. Насамперед, такий концепт містить у собі інструмент (французьку мову), місце походження та вираження (Магриб).

Амбівалентність феномена франкомовної магрибської літератури ґрунтується на суперечностях двох радикально відмінних культур, двох антагоністичних історій, двох різних народів зі своєю мудрістю та бажаннями, пронесеними крізь драму колонізації й акультуризації. Саме з них література черпає життєву силу й багатство. Водночас вони викликають також труднощі в детермінуванні напряду магрибської літератури – хиткої дискусійної теми, сповненої непорозумінь та імплікацій [8, 13].

Література та культура Магрибу зазнали змін, які були результатом глибинних соціальних зсувів, трансформації у структурі традиційного автохтонного суспільства, сформованого на основі родоплемінних та феодалних стосунків. Французька експансія, здійснюючи колонізаторську політику, переслідувала мету встановлення єдиного франкомовного поля та субституцію автохтонної культури. Наслідком такої політики завойовників у країнах, в яких до моменту захоплення існували власна література та писемність, був занепад рідного культурного фонду та піднесення франкомовного. Однак колонізація для Африки була не лише негативом, але й позитивом. Стимулювання розвитку африканської літератури європейськими мовами було, безперечно, позитивним, значущим явищем.

Унаслідок подібної деконсервації та політики асиміляції відбувався розквіт літератур. У минулому асиміляція до традицій та культурного спадку була викликана необхідністю згуртувати народ у боротьбі за незалежність. У період незалежності вона стала, з одного боку, реакцією на експансію іноземної культури та способу життя, а з іншого – прагненням сформулювати уявлення про самозначущість нації [6, 89]. Потреба відобразити радикально новий зміст Африканського континенту призвела до повного оновлення форм вербального вираження. Якщо на межі ХІХ-ХХ ст. у країнах Африки традиційними нормами вербального

мистецтва були поезія та есе, то літературним жанром, що найкраще відповідав би велінню часу, став, насамперед, роман як нова форма для країн Магрибу. Письменники цієї епохи обрали роман (незнайомий із традиціями арабської словесності) як найефективніший інструмент аналізу та відображення реальності, оскільки роман „якомога точніше „наслідує” самий світ, саме суспільство, саму людину, водночас відтворюючи і моделюючи їх, оцінюючи і створюючи” [5, 21] та може існувати й розвиватися в даній країні лише за умови існування й розвитку в ній просвітництва [1, 71]. Очевидно, що за часів колонізації роман посідає найважливіше місце в літературі, а найвідомішими авторами залишаються вищезгадані романісти.

Необхідно зазначити вагомість магрибської літератури, яка поєднує географічно-лінгвістичний простір зі спільною культурою. Ми вважаємо, що було б великою помилкою перетворити Магриб франкомовних письменників у звичайну провінцію на культурологічному просторі Франції. Навпаки, варто підкреслити радикально протилежну, оригінальну та багату реальність, що поступово розвивалася під впливом великої кількості чинників протягом багатьох століть, беручи свій початок з античності. Країни Магрибу залишаються відкритими для історичних і політичних чинників, певних форм мислення та наслідування Заходу й сьогодні, незважаючи на те, що арабо-мусульманська цивілізація залишила свій відбиток у соціокультурному просторі цих країн. Для вищезазначеного мінливого поєднання французька мова є виключно голосом, інструментом, і Франція мала б пишатися тим, що більше п'ятдесяти років тому кращі магрибські письменники та мислителі обрали для свого творчого вираження саме цю мову. Це був найкращий спосіб, щоб відкрити для себе нові світи, – такі відмінні, з одного боку, але близькі – з іншого. Світи, вимушені ще більше наблизитись один до одного завдяки історичному та географічному підґрунтю.

Фундаментальний зв'язок між магрибською франкомовною літературою та історико-культурологічним аспектом вирізняє її з маси так званої „колоніальної” літератури. Такі алжирські письменники, як Луї Бертран, Робер Рандо чи марокканці, брати Жером і Жан Таро не можуть називатися представниками магрибської літератури, оскільки їхні твори позбавлені ідей Магрибу. Теж саме стосується і Франсуа Бонжану з Марокко, якому вдалося передати автентичний досвід на найвищому щаблі свідомості та поваги до культури за допомогою літературних творів, серед яких варто згадати „Сповідь дівчини з ночі” („*Les confidences d'une fille de la nuit*”). Проте автор бачить реальність лише очима чужинця, тоді як магрибська франкомовна література не може бути створена європейською свідомістю. Вона вимагає погляду зсередини, що формується від самого народження, передається через кров і культуру специфічного суспільства. Натомість, безсоромність іншої мови часто сприяє девуалізації страждань, мрій, образів, секретів [13, 804]. Література настільки нерозривно пов'язана зі своїм народом-автохтоном, з його

долею, що не дає нам можливості вишикувати в один ряд із магрибськими письменниками європейців, що належать до літературного напрямку п'єнуарів, якою самовідданою не була б їхня любов до країни, де вони народилися. Дана літературна течія почала інтенсивно розвиватися у 30-ті роки минулого століття в Алжирі. Навіть такі твори, як „Jeunesse de la Méditerranée” Габріеля Одзіо, „Noces” або „L'Etranger” Альбера Камю, „Hauteurs de la ville” або „Saison violente” Еманюеля Роблеса, „Oliviers de la justice” Жана Пелагрі, поезія Жана Сенака, що є одними з кращих зразків франкомовної літератури з домінуючою ідеєю алжирської незалежності, не можуть належати національній літературі. Однак це в жодному випадку не принижує важливості вищеназваних письменників і значення їх творів.

Зі сказаного, проте, зовсім не впливає, що магрибськими письменниками є лише араби та мусульмани. Цивілізація Магрибу формувалась під впливом арабо-мусульманської культури протягом трьохсот років. Численні вторгнення, і, як наслідок, змішування народів стародавніх земель, їх культур і світоглядів стали причиною двозначностей, відмінностей, суперечностей. Письменники – вихідці зі старого берберського субстрату (наприклад, Мулуд Фераун або Мулуд Маммері) – на відміну від романістів зі старих арабських міст (Катеб Ясін, Тахар Бен Джелун), не мали ні того ж джерела натхнення, ні тієї ж концепції літературного бачення. Хоча, зрозуміло, єдиним фундаментом для літературних постатей залишається Іслам. Для літературної діяльності згаданих митців він був не лише релігією, а соціокультурологічним підґрунтям, особливо в 50-70-ті роки, коли політика набувала релігійного відтінку. З іншого боку, магрибська література пишається творами християнських (Малек Уарі чи Жан Амруш) та іудейських (тунісець А. Меммі та марокканець Едмонд Ель Малех) авторів.

Саме спільне поняття автохтонії забезпечує гомогенність різноманітної літератури письменників Магрибу, тобто таке поняття, що не зводиться до примітивної ідеології націоналістичних зазіхань. Письменники-магрибці чітко усвідомлюють приналежність до однієї землі, спільного простору, суспільства, що формувалась упродовж тривалого періоду історії, заснованого на стародавніх звичаях і традиціях. Вказане почуття приналежності виконало важливу роль у формуванні реакції, спрямованої проти зовнішньої загрози (французької зокрема). Народження франкомовної автохтонної літератури збіглося з періодом посилення вимог націоналістичного забарвлення в усіх країнах Магрибу. Її розвиток під час війн за незалежність не є випадковістю. Але, на наш погляд, нелогічно та не варто звужувати поняття магрибської однодумності лише до політичного чи ідеологічного значення. Слід глибше вивчити аспект трансформації колективної особистості, в якій індивідуальне „я” письменника шукає свого місця. Тема пошуку особистості (як на своїй власній землі, так і у вигнанні) є однією з основних у магрибській літературі. На нашу думку, це пояснюється тим, що людині простіше визначити та усвідомити важливість свого коріння, своїх витоків,

культури, етнічної самоідентифікації поза межами Батьківщини. Тому досить численними виявились магрибські романи, присвячені – частково чи повністю – проблемам еміграції: „Козли” Дріса Шрайбі, „Земля та кров” Мулуда Ферауна, „Зоряний полігон” Катеба Ясіна, „Абель” Мохамеда Діба, „Любов, фантазія” А. Джебар.

Як бачимо, розвиток франкомовної магрибської літератури ХХ ст. заслуговує на увагу науковців, оскільки змінились географічні межі самого Магрибу. Він налічує сьогодні не лише три держави – Алжир, Марокко та Туніс, – але й країну, що простягається по іншій бік Середземного моря, – Францію, яка сьогодні соціально перевантажена магрибськими іммігрантами. Імміграція сприяє розвитку нових явищ у літературному процесі Франції, екстраполюючись і на європейську культуру, в якій значне місце посідає арабський субстрат. Відбувається і зворотний процес: змінюється характер власних культур. Взаємодія, метисизація, діалог культур є невід’ємною характеристикою сучасності; їх неможливо ігнорувати, зупинити, а слід лише вивчати й репрезентувати якомога об’єктивніше.

1. Алексис Жак-Стефен. Кудя идет роман? // Литература стран Африки. – М.: Наука, 1966. – С. 69-94.
2. Ализаде Э.А., Асадуллин Ф.А., Прожогина С.В., Юнусов К.О. Литература Туниса // История национальных литератур стран Магриба: В 3 книгах: Алжир, Марокко, Тунис. – М.: Наука, 1993. – 242 с.
3. Гладкий Ю.Н. Африка. Проблемы регионального развития / Отв. ред. Ю.Д.Дмитриевский. – Л.: Наука, 1979. – 192 с.
4. Джугашвили Г.Я. Литература на французском языке // Котляр Е.С., Тимофеев И.В., Куделин А.Б. Литературы Африки. – М.: Высшая шк., 1979. – С. 128-139.
5. Затонский Д. Искусство романа и ХХ век. – М.: Худ. лит., 1973. – 534 с.
6. Левин З.И. Общественная мысль на Востоке. Постколониальный период. – М.: Восточная литература РАН, 1999. – 198 с.
7. Обладатель кубка. Современная алжирская проза: Сборник / Пер. с фр.; Сост. и предисл. С.Прожогиной. – М.: Радуга, 1989. – 446 с.
8. Прожогина С.В. От Сахары до Сены: Литературное пространство франкоязычных магрибинцев в ХХ веке. – М.: „Восточная литература” РАН, 2001. – 486 с.
9. Прожогина С.В. Рубеж эпох – рубеж культур. – М.: Наука, 1984. – 281 с.
10. Сиваченко Г.М. Проблема постмодернізму в словацькій прозі 60-80-х рр: Дис... канд. філол. наук: 10.01.04., 10.01.08. – К., 1992. – 348 с.
11. Улюра Г.А. Жіноча творчість як чинник вестернізації в російській літературі ХVІІІ століття): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.02 / НАН України Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка. – К., 2002. – 20 с.
12. Філоненко С.О. Концепція особистості жінки в українській прозі 90-х років ХХ століття (феміністичний аспект): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01. / Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2003. – 18 с.

13. *Accad. Evelyne*. Assia Djébar's contribution to arab women's literature: rebellion, maturity, vision // *World Literature Today*, 0196-3570, September 1, 1996, Vol. 70, Issue 4. – p. 800-811.
14. *Dejeux. Jean*. Littérature maghrébine de langue française. Sherbrooke, Naaman, 3e éd. 1980.
15. *Djébar Assia*. Friedenspreis des Deutschen Buchhandels 2000: Ansprachen aus Anlass der Verleihung. – Frankf./M, 2000. – 79 s.
16. *Khatibi Abdelkebir*. Le roman maghrébin. – P.: François Maspero, 1968. – 146 p.
17. *Memmi Albert*. Anthologie des écrivains maghrébins d'expression française. –Grasset, Paris, 1960. – 540 p.
18. Noiray Jacques Littératures francophones: Le Mahreb. – Belin, 1996. – 190 p.

Summary

This article deals with the generalities and the language problem of the the literary works in the context of postcolonial and anticolonial literature taking as an example the novel by famous Algerian writer A.Djébar. The research singles out five types of Arabian lexical units in her creative work. It underlines the combination of two languages: French and Arabian in her novels.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2005